

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.
Abonnementsprijs f 4,— per jaar. Buitenland f 5,60 per jaar, voor België f 4,60.
Losse nummers f 0,25.

IN WELKE MATE ZIJN WIJ VRIJ BIJ ONZE KEUZE?

Het samenvatten en formuleren van de eigen levensbeschouwing is geen gemakkelijke taak. De zelfstandig denkende mens weet bovendien dat die taak nooit ten einde komt. Steeds moet hij de moed opbrengen om aan zijn opvattingen te twijfelen. Nieuwe indrukken en nieuwe kennis wijzigen zijn wereldbeeld... dat beeld verwijdt zich en moet ten aanzien van reeds verkregen vermeende zekerheden menigmaal worden herzien. Tenslotte neemt hij dan nog kennis van de inzichten van anderen, die soms zover van de zijne afwijken, dat hij zich afvraagt, of niet elke levensovertuiging een allerindividueelste illusie is.

Niettemin beluister ik gaarne velerlei sprekers, ook die in dit humanistisch kwartier. Vooral deze laatsten strijken langs mijn zich nog voortdurend hervormende overtuigingen heen — zij laten mij nieuwe samenhangen zien en getuigen daarbij menigmaal van een gelijkgezindheid, die het subjectieve een zekere mate van objectiviteit verleent. Ik wil dan graag aannemen, dat zelfstandig denkende mensen, onafhankelijk van elkaar, tot dezelfde voorlopige conclusies kunnen komen, omdat zij iets in zich hebben, dat voor allen in de kern gelijk is en waarvoor ik de naam humanistische gezindheid voorzichtig aanvaard.

Maar soms ook strijken deze bondgenoten mij krachtig tegen de haren in. Dat betreft onderwerpen als: de vrijheid van keuze, de menselijke verantwoordelijkheid en het vraagstuk van de vrijheid van onze wil. Daarover zou ik u heden mijn getuigenis willen geven, zonder diepere zin dan ik kan opbrengen en zonder van anderen geborgde gepeinzen.

Om te beginnen eis ik dan voor ieder van ons de vrijheid op zich een eigen mening te vormen. En daarbij hecht ik gelijke waarde aan de benadering van het probleem van de vrijheid langs de weg van een zo objectief mogelijk gehouden logische redenering — met behulp van studies van anderen — of zich op hen beroepend — als aan het zich uitspreken zomaar als levend en denkend

mens, dat wil zeggen, als niets meer dan zichzelf.

Naar mijn mening moet men zich bij het vormen van een levensovertuiging volledig inzetten als een ondeelbare eenheid van lichaam en geest, van verstand en gevoel.

Het lijkt mij, dat ik daarbij verder kan komen in mijn ontwikkeling met behulp van intuïtie, ervaring en improvisatie.

Bij de intuïtie spreekt het gevoel mee — bij de verwerking van de ervaring het verstand. De improvisatie is voor mij het tastend verdergaan in de oneindige ruimte van het nog-niet-weten, waarin men, ouder wordend, aan de hand van verscherpte intuïtie en verwerkte ervaring langzamerhand met iets meer zekerheid — of is het geoefendheid? — vooruit kan komen.

Als ik van iets meer zekerheid spreek, moet dit niet de gedachte opwekken aan doelgerichtheid. — De ervaren berggids weet beter dan de beginnende klimmer — ook op een hem nog volkomen onbekende rotswand — waar hij zijn voet moet zetten om met de meeste kans van slagen verder te komen. De door hem toegepaste kennis is onafhankelijk van het einddoel, dat hij wil bereiken. Op dit punt van mijn betoog, begroet ik nu onze vrijheid van keuze. De geoefende gids heeft al zijn kennis benut voor het doen van de voorgaande stap. Zijn voorste voet heeft een vast steunpunt gevonden. Hij zoekt nu verder langs de rotswand — in vrije keuzen — naar een nieuw steunpunt voor zijn andere voet en een houvast voor zijn pickel. Wie de vrije wil, zich uitend in het doen van een vrije keuze, anders beschouwt dan ik, kan nu in de eisen aan een goede gids gesteld, een aantal absoluut bepalende factoren vinden voor die volgende stap.

PERSONALIA. Ir. H. Th. BAKKER. Geboren 29 juli 1895 te Amsterdam. H.B.S.; studeerde voor mijnningenieur te Delft. Na 24 jaar werkzaamheid in Ned. Indië in Nederland in Rijksdienst bij de T.H. te Delft. In 1960 gepensioneerd als secretaris van deze T.H.

een lezing voor de vara-microfoon van zondag 16 juni 1963

pauze

Zij daalde de grote schooltrap af,
Lichtjes, lenig en vlug —
de wind woei haar dunne rokje op,
haar hand sloeg het terug.
Doch sneller dan die fijne hand
was de koesterende blik mijner ogen:
zij keken en zagen een schone lijn,
die een kunstenaar tot een refrein heeft
bewogen.

R. van Lier

Uit „Honderd gedichten
van honderd dichters”

De keuze zou dan niet vrij zijn. — Deze zou wetmatig worden bepaald door de vorming die de gids heeft ondergaan: hij is opgegroeid in een land, waar bergen zijn — hij behoort tot een geslacht, waaruit gidsen voortkomen — hij heeft aanleg getoond, fysiek en geestelijk om veilig bergen te bestijgen — hij heeft van anderen geleerd en reeds eigen ervaring verwerkt. Naar mijn mening verwarren zij die zo denken de attributen met de daad, met hetgeen men met de beschikbare hulpmiddelen kan doen. Deze kunnen bepalend zijn voor de kwaliteit van de daad.

Nieuw zijn echter telkens weer de geboden mogelijkheden en de omstandigheden waarin men een besluit moet nemen. Daar ligt naar mijn inzicht de vrijheid van onze keuze en onze wil.

Het verschil tussen vrijheid en ongebondenheid behoeft ik u niet meer uiteen te zetten. Laten wij daarom elkaar goed begrijpen. Ik verdedig niet de willekeur bij de toepassing van de vrijheid van onze wil. De mens in deze wereld, onder zijn specifieke omstandigheden, ervaart velerlei beperkingen. Binnen die beperkingen — binnen die orde — is hij vrij. Dat is een aan vele voorbeelden toe te lichten, toetsbare werkelijkheid. Men kan elk ogenblik iets doen of hetzelfde nalaten zonder de maatschappelijke orde te verstoren.

In beginsel kan de mens zijn keuze doen naar willekeur. Maar het is beter kennis, ervaring en verstandelijke overwegingen zijn keuze te laten beïnvloeden, terwijl men rekening houdt met de steeds veranderende omstandigheden. Dat de vorming die wij in onze jeugd krijgen ons daarbij van voordeel kan zijn, maar ons ook lelijk dwars kan zitten, weet een ieder. De jonge volwassene moet vele attributen verwerpen en moet zich dikwijls losmaken van vele schijnbare verworvenheden, wil hij zichzelf vinden. Dat de zelfstandig denkende mens dit kan is een bewijs te meer voor zijn vrijheid. Ook dan kan hij mistasten; dat leert het verdere leven hem wel. Hij is een ervaring rijker geworden en moet de aangerichte schade hetzij geestelijk of materieel trachten te herstellen.

Wie willekeurig kiest zal dit op onaangename wijze ervaren; het leven is geen loterij, al kan men ook daarin geluk hebben. Naast de veranderende omstandigheden moet een verstandig mens bij zijn vrijwils-

beslissingen in toenemende mate rekening houden met de ontwikkeling van de samenleving, waarvan hij deel uitmaakt en waarvan hij meestal zelf zijn levensmogelijkheid dankt. Die samenleving wordt bestuurd en dit leidt tot het geven van voorschriften die in het algemeen sterk generaliserend zijn en voor de enkeling in zijn speciale geval daardoor soms bepaald niet juist. Gehoorzaamt hij wijzigelijk toch dan wordt hij in de uitoefening van de vrijheid van zijn wil geremd.

Of nog anders gezegd. Er zijn gemakkelijk gevallen te bedenken, waarin men een bestaand voorschrift zonder iemand of iets te schaden kan overtreden. Wordt men toch betrapt en gestraft, dan wordt de verkeerd geachte daad daarmede niet ongedaan gemaakt. In feite is de vrijheid van wilsbeschikking daarmede niet aangetast. Men heeft — en dat is in de meeste gevallen goed — voor de gestelde regels te buigen om een ordelijke samenleving mogelijk te maken.

Maar omdat iemand ons het zwijgen oplegt, hebben wij ons spraakvermogen nog niet verloren.

En nu die menselijke verantwoordelijkheid. Voor mij staat deze tot de vrije wil in de verhouding van oorzaak en gevolg. Dit lijkt mij geen bijzondere wet. Wie kiest draagt verantwoordelijkheid voor zijn keuze, zowel ten opzichte van zichzelf als ten opzichte van anderen.

Die verantwoordelijkheid neemt toe met onze ontwikkeling, omdat wij in de school des levens worden geacht — en terecht — onze aanleg te benutten, onze capaciteiten te ontwikkelen, onze ervaring te verwerken. Men vergeeft het kind nog de willekeur van zijn daden en het vluchtige van zijn impul-

zomerkampen voor de jeugd

De buitenwerkcommissie van het Humanistisch Verbond organiseert in 1963 de volgende kampen:

a Kinderkamp 10—13 jaar

te Elspeet in „de Korenbloem”, en wel van 20—27 juli.

Prijs: f 42,— incl. f 2,— zakgeld.

Opgeven bij de leiding, de heer en mevrouw J. Weggelaar, Erasmusgracht 23³, Amsterdam. Tel. 020 - 8 39 19.

b Jongerenkamp 13—15 jaar

te Beek (Gem. Bergh), bij Zeddam van 3—13 augustus en van 14 tot 24 augustus.

Het eerste kamp staat onder leiding van de heer P. van Soelen (Bilthoven); het tweede onder leiding van de heer en mevrouw E. R. Veuger (Zaandam).

De prijs bedraagt f 50,— per 10 dagen.

Opgave voor deze kampen bij mevrouw E. Plettenberg-Sweid, Saffierstraat 76¹, Amsterdam. Tel. 020 - 73 83 69.

sieve gedrag; de onontwikkelde mens houdt men zijn tekort aan ontplooiing ten goede: maar van de gerijpte mens eist men de volle verantwoordelijkheid voor zijn keuze.

Ik zei reeds dat de mens in de eerste plaats deze verantwoordelijkheid draagt ten aanzien van zichzelf. Als hij moedwillig of door overmoed zichzelf verminkt, heeft hij de verantwoordelijkheid voor de gevolgen zelf te dragen.

Zeer groot is daarnaast echter de verantwoordelijkheid van de ontwikkelde mens voor zijn omgeving en de maatschappij, waarin hij leeft.

Dit is één van de belangrijkste omstandigheden, waarmede hij bij zijn keuze moet rekening houden. Die omstandigheid beperkt zijn vrijheid, maar dat weet de bewust levende mens; het is een gevolg van zijn keuze om een lid te willen blijven van de samenleving, zoals die zich op dit moment aan hem voordoet.

Als ik nu mijn visie tenslotte nogmaals samenvat, dan mag ik wel verklaren, dat ik deze heb gegeven zonder geleerdheid en naar ik hoop zonder vooroordeel. Ik voelde de drang om dit onderdeel van mijn levensovertuiging, dat nergens als een aparte norme is vastgelegd, maar door mijn hele wezen is verspreid, eens afzonderlijk te beschouwen.

De bouwstenen voor mijn betoog vergaande constateerde ik op grond van het feit, dat ik elk ogenblik een vrije keuze kan doen, de vrijheid van mijn wil. Elk ander argument dan het voortdurend constateren van de zo omschreven vrijheid ontbreekt mij. Naar mijn inzicht heb ik daarmede de vrijheid van mijn wil als deel van mijn levensbeschouwing gedefinieerd; het resultaat van deze definitie is elk moment objectief toetsbaar.

Dit eenmaal voor mij vaststaand volgt uit mijn vrije keuze mijn verantwoordelijkheid voor de gevolgen daarvan, zowel tegenover anderen als tegenover mijzelf.

Tot mijn menszijn behoren bepaalde beginselen die ik in vrije overtuiging heb aanvaard. Niettemin behoud ik het vermogen tot het doen van hetgeen kwaad wordt geacht en ot wat goed word genoemd in het tijdperk, waarin ik leef.

Als absoluut kwaad geldt voor mij het niet handelen in overeenstemming met de in mij levende beginselen, wanneer bijvoorbeeld geldingsdrang, nonchalance, onverschilligheid en wat dies meer zij mijn daden hebben gekenmerkt. Dan gevoel ik wroeging — dan knaagt er iets aan mijn zelfbewuste trots.

Ten aanzien van door de samenleving, waar toe ik behoor, al of niet met mijn medewerking gestelde regels, handel ik zoveel mogelijk naar persoonlijk inzicht. Is dit

RAPPORT HUMANISME EN OPVOEDING

2e herziene druk

Prijs f 0.95

Te bestellen bij het

Centraal Bureau

Humanistisch Verbond

Oudegracht 152 - Utrecht

Giro 304960

strijdig met het gemiddelde inzicht, of met het inzicht van een meerderheid, dan leg ik mij meestal om praktische redenen daarbij neer. Dit doe ik dan uit vrije wil; de gevolgen komen voor mijn rekening; ik kan die gevolgen niet afschuiven naar hen die de regels stelden.

Zolang ik spreek over erfelijkheid, aanleg, capaciteit en milieu ben ik aan de vrije wil nog niet toe; het gaat er mij om wat de mens met deze gegevens doet.

Overall loop ik risico. De onbekendheid met de gevaren en andere mogelijkheden tasten voor mij de vrijheid om in elke situatie een keuze te doen niet aan. Leven betekent, zo lijkt het mij, kiezen naar beste weten, uit vrije wil, risico nemen en verantwoordelijkheid dragen. Ik kan niet erkennen dat mijn keuze in elke situatie uitsluitend wordt bepaald door factoren als aanleg, milieu, door toeval, natuurkundige en chemische verschijnselen en wetmatigheden. Bestaande beperkingen aanvaard ik. Ik ga uit van de bestaande situatie en zie dat mijn vrijheid om te kiezen — in zoverre er te kiezen valt — blijft bestaan.

Vrijheid van wil komt mijns inziens eerst ter sprake als de mens een zekere mate van vorming heeft verworven. Men maakt naar mijn mening het gestelde probleem zinloos, als men de grenzen, waarbinnen de mens moet blijven, ziet als een zodanige beperking van zijn vrijheid, dat er eigenlijk in het geheel geen wilsvrijheid meer zou bestaan. Die grenzen zijn inhaerent aan ons menszijn; zonder die grenzen ben ik geen mens, maar iets anders.

En ten laatste: menselijke verantwoordelijkheid is van binnenuit redelijk bevonden en vrijwillig gedragen verantwoordelijkheid.

H. TH. BAKKER.

lezingen voor de radio

zo. 23 juni VARA 9.45 uur: J. W. Dekker: „De plaats van de mens in de wereld”.

do. 27 juni AVRO 11.45 uur: H. J. J. Lips: „Geestelijke (humanistische) verzorging in de strijdkrachten”.

zo. 30 juni VARA 9.45 uur: E. T. Hoven: „Leven in deze tijd”.

zo. 30 juni WERELDOMROEP 16.00 en 20.40 uur: G. Stuiveling in de rubriek „Humanistisch Leven”.

Herakleitos uit Ephesus ($\pm$ 500 v. Chr.) heeft zich niet zonder reden de bijnaam verworven van „de duistere”. Hij heeft nl. niet een gesloten betoog geleverd, maar het resultaat van zijn denken uitgesproken in aforismen, losse opmerkingen, geschreven in een bondige profetentaal met grootse beelden en stoute vergelijkingen, waarin niet alleen al het overbodige is weggelaten, maar ook heel wat meer dan dat. Het is ook zeker niet Herakleitos' bedoeling geweest door de grote massa te worden begrepen. Walgend van het gekonkel der demokraten, die zijn vriend hebben verbannen, trekt deze aristokraat zich terug uit de politiek, en hij heeft verder eenzaam geleefd bij de tempel van Artemis, en bij voorkeur met kinderen gepraat. In felle bewoordingen, waaruit de bezeerdheid spreekt van de man die zich niet-begrepen voelt, en die moet beleven dat men aan de door hem gevonden waarheid achteloos voorbijgaat, spreekt hij zijn minachting uit voor de grote hoop: zonder begrip horend lijken zij op dove lieden, zij zijn aanwezig toch afwezig! Herakleitos ziet in deze wereld niets, dat blijft. De voortdurende verandering van de dingen is in zijn ogen het ware wezen van de wereld. „Alles vervloeit, niets blijft.” Wij menen wel blijvende substanties te zien, maar die schijn berust op het feit dat de teloor gaande delen worden gecompenseerd door wat er bij komt.

Het is onmogelijk tweemaal in dezelfde rivier af te dalen: de tweede maal is de rivier niet meer dezelfde, en zijn ook wij veranderd en niet meer dezelfde. Maar als dan al de waterdelen van de rivier andere zijn, en dit ook van onze eigen geestelijke en lichamelijke constitutie gezegd kan worden, toch is deze rivier, die op een bepaalde plaats ontspringt en langs een bepaalde bedding zijn telkens nieuwe watermassa's op een bepaalde plaats in zee stort, heel goed te onderscheiden van elke andere rivier en in die zin is het wel degelijk dezelfde rivier. En zo blijven ook wij, alle veranderingen ten spijt, dezelfde individuen. Herakleitos laat nu alle bepalingen weg, die eigenlijk onmisbaar zijn voor een ondubbelzinnige uitspraak, en drukt zich meer kort dan duidelijk uit: „in dezelfde rivier gaan wij en gaan wij niet, wij zijn het en wij zijn het niet.”

Door dit zonder onderbreking voortgaande worden nemen wij aan hetzelfde ding tegengestelde eigenschappen waar. Het voorwerp dat koud is in vergelijking met wat het zo pas nog was, is warm in vergelijking met wat het straks zal zijn. Elke toestand heeft al de overgang naar het tegengestelde in zich, tot op zekere hoogte — maar juist zo'n beperkende bepaling valt bij Herakleitos weg — is het dus al dat tegengestelde. Zo is nacht en dag één.

Overal ziet Herakleitos een vervloeien van grenzen, een voortdurende strijd van tegen-

stellingen met een verlies aan de ene, een winst aan de andere kant. Als Homerus de strijd uit de wereld wil bannen, dan verwerpt hij daarmee het levensbeginsel dat de hele werkelijkheid in stand houdt. Zoals het voor de gerstedrank nodig is omgeroerd te worden, omdat hij anders schift, zo is strijd noodzakelijk voor het leven. Zonder strijd geen leven, zonder tegenstellingen geen harmonie. Uit de verschillende hoge en lage tonen ontstaat de muzikale harmonie, uit de tegenstelling van man en vrouw de hogere eenheid van het huwelijk. Zo schuilt er achter de schijnbare wirwar van tegenstellingen een onzichtbare harmonie, die beter is dan de zichtbare.

De strijd der tegenstellingen voltrekt zich niet zonder orde en regelmaat, maar binnen vaste grenzen. Overal heerst wat Herakleitos noemt de Logos. De grondbetekenis van deze moeilijke en veelomstreden term is *woord*, d.w.z. de met begrip geuite en dan ook verstane klankverbinding, waaraan spreker en hoorder een betekenis hechten. Dit woord is dus meer dan alleen maar een geluid van een mens of een dier, in het woord openbaart zich het menselijk vermogen tot denken en kennen, de menselijke Rede. Zo krijgt Logos de betekenis van Rede, datgene waarvan het woord een uitvloeisel is.

Alles voltrekt zich volgens de Logos, al heeft de grote hoop hiervan geen enkel vermoeden. „De zon zal haar maat niet overschrijden, want anders zullen de Erinyen, de wraakgodinnen, de helpsters van het recht, hem wel weten te vinden.” In een naïef-mythologische formulering is hier sprake van natuurwetten, die wijzen op een alles beheersende wettelijkheid. Voor deze onontkoombare wettelijkheid, die een verbreken van de vaste wereldorde „niet dult” gebruikt hij de term Logos, maar ook grijpt hij in dit verband naar de naam Zeus, een titel, die past voor het alles beheersende beginsel, maar ook weer niet past, omdat daardoor de buiten de wereld staande oppergod van het volksgeloof wordt gesuggereerd. Wanneer Herakleitos nu duidelijk maakt, hoe de Logos zich laat gelden in het wereldgebeuren, dan toont hij in verbinding te staan met het denken van zijn tijd. Hij kan zich alleen voorstellen dat dit gebeurt door het medium van een stoffelijk substraat, een archè, nl. het *vuur*. Het vuur dat in de oudheid en trouwens ook nog in de middeleeuwen beschouwd werd als een stof, is juist wegens zijn rusteloze beweging voor Herakleitos de aangewezen archè. „Deze wereld, dezelfde voor allen, heeft geen god en geen mens geschapen, maar hij was altijd en is en zal zijn een voor altijd levend vuur, in een zekere mate ontbrandend en zo ook dovend.” Zoals waren worden omgezet in goud en goud in waren, zo wordt alles omgezet in vuur en vuur weer in alles.

LIBBE VAN DER WAL

Humanistische Correspondentiekering voor huwelijkscontacten opgericht door het Humanistische Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, Gaarne 24 ct aan postzegels insluiten. (adv.)